

С.А. Покляцький

*Інститут географії НАН України,
Tornst@i.ua*

НОВІ ОБ'ЄКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЯК МЕЙНСТРИМ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Постановка проблеми. Сьогоднішні реалії, з якими зіштовхується географія, має дати імпульс географічному товариству на пошук шляхів виходу із тієї ситуації, в якій наша наука і власне ми самі опинилися. В умовах жорсткої економії все частіше звучать питання викорінення різних предметів із шкільного курсу, у тому числі і географії. Все гостріше постають питання доцільності існування певних спеціальностей, а відповідно й існування як багатьох вищих навчальних закладів, так і факультетів. Відбувається скорочення державних замовлень на спеціалістів географів-суспільників.

Нажаль, доводиться констатувати, що на такі думки та дії з боку можновладців наукова спільнота фактично не може дати відсіч. В даній статті ми не будемо задаватися наболілими питаннями, як наприклад *роллю гуманітарних предметів і географії в житті людини та суспільстві*. Залишимо роль донесення цих думок до чиновників, політиків та урядовців для географів, які вже «міцно стоять на ногах». Фактично, питання даного характеру відносяться до зовнішніх, відповідно і вирішувати їх в змозі не студенти з аспірантами, та навіть не молоде покоління кандидатів і докторів наук. Саме тому ми і сконцентруємося на іншому питанні: *що в даній ситуації може запропонувати молоде покоління?* Географічній молоді під силу вирішення внутрішніх проблем, яких в географії вдосталь. Можна весь час збивати температуру зовнішніх проблем, але навряд чи таким способом можнавилікувати хворобу. Кожна хвороба має в основі причинно-наслідкові зв'язки, адже диму без вогню не буває. Хочемо ми того чи ні, але все починається з дрібниць. Відповідно і вирішення внутрішніх проблем може з часом зняти з повістки дня зовнішні питання.

Свого часу ми писали про інтеграцію фізичної та суспільної географії, про підвищення конкурентоспроможності, про створення ланки менеджера і маркетолога в системі освіти і науки [1], про проблему подачі наукових знань та інформації, про важкість сприйняття наукової мови, про використання інфографіки в географічних дослідженнях та ін. [2]. Наразі ми зосередимо увагу на актуальності тих об'єктів, які, на нашу думку, досліджуються неповно або вкрай рідко.

Аналіз публікацій. Нерідко на затвердженнях аспірантських тем дисертацій, ба навіть захистах кандидатських чи докторських зі спеціальності «економічна та соціальна географія», не кажучи вже про магістерські роботи студентів, можна почути зауваження нахталт не вірно сформульованого об'єкту чи предмету дослідження. Відповідно, перш ніж переходити до такої важкої в сенсі розуміння тематики, як об'єкти дослідження у суспільній географії, хотілося б звернутися до класичних праць українських географів.

Пістун М.Д. закладає в основу ієрархічний підхід: глобальний, локальний і регіональний рівні. В залежності від рівня вивчення об'єктом може виступати географічна оболонка Землі, географічне середовище чи географічні комплекси [3]. Паламарчук М.М. і Паламарчук О.М. під загальним об'єктом вивчення економічної та соціальної географії розуміють поняття «суспільно-територіальні системи» [4]. Об'єктом суспільно-географічних досліджень в широкому розумінні за Топчієвим О.Г. є вся ландшафтна оболонка Землі [5]. Шаблій О.І. акцентує увагу на трьох-чотирьох підходах до розуміння об'єкту суспільної географії, де основна увагу прикута до суспільства, людини та земної поверхні [6].

Зауважимо, що більшість трактувань об'єкту суспільної географії зводяться до географічної оболонки Землі. Проте, такий підхід, не дивлячись на те, що він на диво лаконічний і стислий, не полегшує життя для молодих науковців. Адже, намагаючись вловити розуміння географічної оболонки Землі, на думку спадає відразу щось неосяжне і об'ємне, лабіринт багатомірних процесів і явищ. Весь цей свого роду «макрокосмос» взагалі часом

сприймається філософськи. Нічого не маючи проти філософії, все ж таки об'єкт дослідження суспільної географії мав би звучати більш конкретно.

Нам імпонує підхід львівських вчених географів, де людина розглядається як один із об'єктів суспільної географії. На нашу ж думку, людина є головним об'єктом або ж альфа-об'єктом суспільної географії. Без людини не було б предметного поля дослідження, людина є в основі нашої науки. І немає різниці про який із напрямів суспільної географії йдеться. Хоча стереотипним залишається мислення з приводу того, що це головний об'єкт лише соціальної географії, але без людини не було б ні економіки, ні історії, ні теорії, а також культури чи екології. Ба навіть більше, людина є основою не лише нашої науки. Принципова різниця об'єктів вивчення наук, в яких людина знаходиться в центрі, криється в бета-об'єктах. Наприклад, бета-об'єктами в *історії* є часові відрізки діяльності людини, в *соціології* – діяльність різних верств населення, в *анатомії* – діяльність органів людини, в *психології* – діяльність різних частин мозку людини і т.п. В *географії* ж – діяльність людини на тій чи іншій території. Відповідно, не важко здогадатися, що такими бета-об'єктами в суспільній географії є різні території. Класичними прикладами бета-об'єктів є *материки чи континенти, регіони, країни, їх територіальні одиниці (райони, штати, провінції, економічні та історичні регіони тощо), агломерації, міста, села, підприємства та навіть окремі географічні постаті, робота яких прив'язана до певних територій*. Уніфікація даних об'єктів в одній шкалі, тобто ієрархічному ланцюжку, досить важка і умовна. Наприклад, розміри деяких країн менші, ніж територіальні одиниці країн великого розміру і, водночас, вони можуть бути більші, ніж деякі регіони світу. Якщо ж застосовувати підхід важливості територіальних одиниць, де регіон світу стоїть вище за країну, а та в свою чергу вище міст, то цей підхід теж не вдалий. Оскільки, існує величезна кількість міст, які за важливістю значно перевищують роль багатьох регіонів світу. Головним у цій справі нам вбачається не розставлення всіх об'єктів по полицках, а їх наявність, так би мовити, повна комплектація.

Вище перераховані приклади класичних бета-об'єктів перейшли до нас у спадок з радянської географії. Побудова країни в руслі соціалізму, де всі мали жити однаково, призвела до втрати вивчення багатьох об'єктів дослідження. Мова йде про найменші територіальні одиниці, в ролі яких виступають – *райони та мікрорайони міст, квартали, вулиці та навіть окремі будинки*. Останні об'єкти доповнюють і остаточно формують весь клавішний ряд роялю. Саме від цієї точки можна обрати курс на нові об'єкти дослідження в географії.

Виклад основного матеріалу. Дослідження таких об'єктів в українській географії фактично відсутні і зараз. Окрім цього, слід врахувати той факт, що за останні десятиріччя актуальність дослідження класичних, у нашому розумінні, об'єктів різко знизилася. Яскравим прикладом є підприємства, які з державного сектору перейшли в приватний і закрили інформацію про свою діяльність. Також даному типу власності притаманні різного роду процеси, які не мають логічної і однозначної географічної зумовленості чи іноді доцільності, що унеможливорює дослідження. Зарубіжні країни та регіони світу в українській географії також відійшли на другий план, оскільки неможливість побачити і зрозуміти свій об'єкт дослідження призводить до ситуації, коли ти маєш дистанційно коректно охарактеризувати його – це нагадує визначення ананасу у радянському товарному словнику як фрукту, який нагадує велику соснову шишку.

Протягом останніх десятиліть у виборі об'єктів дослідження преференція падала на територію України, а саме – її регіони, зрідка райони областей та ще рідше міста і села.

Фактично виходить, що маючи цілий рояль, ми, як географи, використовуємо лише мізерну кількість клавіш, награвши мелодію в дуже вузькому діапазоні. Класична музика завжди була є і буде безцінною, проте без пошуку чогось нового, вона б ніколи не стала класичною. Сучасний науковець, перебуваючи в системі координат простір-час, має бути мобільним. Він має акцентувати увагу на об'єктах, які наразі викликають жвавий інтерес у

суспільстві. Не зменшуючи роль тих досліджень, які зараз географи залишають у фаворі, необхідно зосередити увагу на розширенні нашої об'єктної бази.

Актуальність дослідження таких старих-нових об'єктів як міста та села, райони та мікрорайони міст, квартали та вулиці і т.п., обґрунтовується рядом причин.

По-перше, практичне значення. Фактично, вище згадані проблеми незатребуваності географії в основному пов'язані з її ухилом в бік фундаментальних розробок. А як відомо, в державі не модним на часі є «фундаменталізм», основна увага прикута до практичних впроваджень. Обираючи об'єктом територію України чи її регіонів, географи прирікають себе на невпровадження своїх же результатів. Чим осяжніший об'єкт, тим важче достукатися до урядовців. Менший об'єкт дає більше шансів на практичне втілення результатів.

По-друге, наявність візуального контакту. Частенько можна почути, особливо від природничників, що «суспільники» напряду не досліджують свої об'єкти. Основна робота ведеться через бібліотеки, Інтернет ресурси, статистичні управління, але візуального контакту, так би мовити, процесу «прощупування» простору, як такого, немає. Не погодитися з цим важко, особливо коли об'єктами є всі регіони України, а дослідник немає конкретних точок для відвідування, немає ні фінансових, ні часових можливостей це зробити. За умови дослідження малих територіальних одиниць автоматично з'являється не просто теоретична, а і практична можливість відвідування тих чи інших об'єктів. Сучасний географ, яким би він при цьому обізнаним чи ерудованим не був, має бачити свій об'єкт. Одна справа знати, що в Києві проживає багато людей, а інша справа – відчувати цей потік на собі, проїхавши вранці в метро чи маршрутці.

По-третє, наукова обґрунтованість. Нерідко в адрес науковців, які досліджують регіони, «закидають» некоректність використання статистичних даних. Особливо це стосується тих випадків, де використовуються кількісні показники (лікарні, школи на душу населення, середня зарплата). В народі

представлення таких даних називають не інакше як «середня температура пацієнтів по палаті». Зрозуміло, що з наукової позиції і ці дослідження є актуальними, вони є прототипом карти дрібного масштабу. Питання полягає в іншому: процес переходу до укрупнення масштабу наших спостережень відверто затягнувся. Можна і надалі казати, що основними забруднювачами (за викидами від стаціонарних джерел) в Україні є Дніпропетровська, Донецька, Луганська та Запорізька області. Проте, коректніше буде представити дані, відштовхуючись від тих конкретних точок, які і є цими основними забруднювачами. А саме, слід зазначити, що на 9 міст з цих областей (Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Донецьк, Макіївка, Маріуполь, Запоріжжя, Луганськ та Алчевськ) у 2010 році припадала 1/3 всіх викидів по Україні. Подальший розвиток суспільної географії, у тому числі, залежить від того, чи зможемо ми зробити цей перехід – від усереднених і поширених на всю територію даних до конкретних.

По-четверте, статистична об'єктивність. Роль менших територіальних одиниць нами просто недооцінена. Наприклад, той факт, що питома вага Кривого Рогу в тих же таки стаціонарних викидах (2010 р.) складає понад 7% загальноукраїнських викидів (а це фактично питома вага 15 слабоіндустріалізованих областей України) взагалі нівелює представлення подібного роду даних в розрізі областей. Теж саме стосується скидання забруднених вод в Україні (2010 р.), 50 % яких припадає всього лише на 6 міст – Маріуполь, Дніпропетровськ, Дніпродзержинськ, Кривий Ріг, Запоріжжя та Одесу. Теж саме стосується споживання води по Україні (2010 р.), адже 25% його припадає на Маріуполь, Донецьк та Київ. Об'єктивно, більшість людей не розуміє значення існування комарів на планеті, так само і ми не хочемо помічати ролі малих територіальних одиниць в житті суспільства.

По-п'яте, методична основа. Сучасна статистична база стає все менш доступною, а співставлення даних чи побудова динамічних рядів взагалі майже неможливі за окремими показниками. Брак даних змушує нас шукати нові методи, запозичувати їх з інших суміжних дисциплін (соціологія, історія,

журналістика та ін.). Подальшу методичну, основу швидше за все, складатимуть опитування та анкетування, а їх, як відомо, легше проводити на менших за розмірами об'єктах досліджень.

Висновки. Сьогодні науковці зіштовхуються з великою кількістю проблем, вирішення яких потребує застосування різних вмінь та навичок. Маневрування та мобільність – це лише деякі характеристики, якими має оволодіти сучасне географічне товариство. Однією з таких проблем наразі є розуміння географічних об'єктів та їх вибір при дослідженні. Молоді географи мають ясно розуміти першооснову – об'єкт дослідження суспільної географії. Як батьки дитині трактують основні морально-етичні норми, за якими вона буде жити все життя, так і молодому поколінню слід зрозуміло донести, що ж вивчає географія.

Все це необхідно для того, щоб в подальшому географічна молодь вміло освоїла і застосувала всі клавіші у грі на фортепіано. Як вмілий віртуоз, реагуючи на запити і настрої публіки підбирає ту чи іншу мелодію, так і географи в залежності від ситуації в країні і настроїв суспільства мають мобільно маневрувати в пошуках ідеальної симфонії. В пошуках тих об'єктів, які наразі є мегаактуальними в суспільній географії.

Література:

1. Покляцький С.А. «Життєві категорії» як один із мостів між суспільною та фізичною географією? / Покляцький С.А. // Потенціал сучасної географії у розв'язанні проблем регіонів: Матеріали міжнародної наук.-практ. Конф. Молодих вчених, присвяченої 95-річчю Національної академії наук України, 3-5 жовтня 2013 р., м. Київ, Україна. – Київ: Логос, 2013. – С. 278 – 283.

2. Покляцький С.А. Інфографіка як інструментарій в географічних дослідженнях (на прикладі категорії умов життя населення) / Покляцький С.А. // Шевченківська весна – 2015. Географія: Збірник наукових праць XIII міжнародної наукової міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. – К.: Прінт Сервіс, 2015. Випуск XII. – С. 177 – 181.

3. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1996. – 231 с.

4. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропрінт, 2005. – 632 с.

5. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії. Підручник. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 444 с. 2 іл.

6. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії. – К., 1998. – 416 с.